

AFSONA – MILLIY DUNYO TASVIRINING BADIY KO‘ZGUSI: LINGVOMADANIY TAHLIL

Murodova Marjona Muxtorovna
BuxDU Ingliz tilshunosligi II bosqich tayanch doktoranti

<https://orcid.org/0009-0002-3285-7001>

marjonamurodova070100@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21928940>

Annotatsiya: Mazkur maqolada afsonaning xalq og‘zaki ijodining qadimiy janrlaridan biri sifatidagi o‘rni hamda uning milliy dunyo tasvirini shakllantirish va aks ettirishdagi ahamiyati lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Afsonalar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, tarixiy xotirasi, urf-odatlar, qadriyatlar va dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan madaniy matn sifatida baholanadi. Shuningdek, afsonalarda milliy mentalitet, madaniy kod va etnomadaniy birliklarning ifodalanish xususiyatlari zamonaviy lingvokulturologik qarashlar asosida yoritiladi. Tadqiqot davomida afsonaning xalqning tarixiy xotirasini saqlash, avlodlar o‘rtasida madaniy merosni uzatish va milliy o‘zlikni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: afsona, milliy dunyo tasviri, lingvokulturologiya, madaniy kod, xalq og‘zaki ijodi, milliy mentalitet, etnomadaniyat, folklor.

Annotation: This article examines the legend as one of the oldest genres of oral folklore and analyzes its role in reflecting the national worldview from a linguocultural perspective. Legends are regarded as cultural texts that preserve the historical memory, traditions, values, beliefs, and worldview of a nation. The paper discusses the representation of national mentality, cultural codes, and ethnocultural concepts in legends based on contemporary approaches in linguocultural studies. It also highlights the significance of legends in preserving cultural heritage, transmitting collective memory across generations, and shaping national identity.

Keywords: legend, national worldview, linguoculturology, cultural code, folklore, national mentality, ethnoculture, oral tradition.

Аннотация: В статье рассматривается легенда как один из древнейших жанров устного народного творчества и анализируется её роль в отражении национальной картины мира с позиций лингвокультурологии. Легенды рассматриваются как культурные тексты, сохраняющие историческую память народа, его традиции, ценности и мировоззрение. Особое внимание уделяется отражению национального менталитета, культурного кода и этнокультурных особенностей в легендах на основе современных лингвокультурологических подходов. Обосновывается значение легенд в сохранении культурного наследия, передаче коллективной памяти и формировании национальной идентичности.

Ключевые слова: легенда, национальная картина мира, лингвокультурология, культурный код, фольклор, национальный менталитет, этнокультура.

Globalashuv sharoitida har bir xalqning milliy o‘zligini, tarixiy xotirasini va madaniy merosini saqlab qolish masalasi zamonaviy gumanitar fanlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda xalq og‘zaki ijodi namunalari, ayniqsa afsonalar alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Afsona nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, e‘tiqodi, urf-odatlar va qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan madaniy xotira vositasidir. U avloddan avlodga og‘zaki ravishda o‘tib, har bir davrning ijtimoiy-madaniy ehtiyojlari ta‘sirida sayqallanadi, mazmunan boyiydi va xalq tafakkurining o‘ziga xos ifodasiga aylanadi.

Afsonalar uzoq tarixiy taraqqiyot davomida xalqning orzu-intilishlari, ezgulik va adolat haqidagi tasavvurlari, tabiatga munosabati hamda jamiyatdagi axloqiy me‘yorlarini o‘zida aks ettirib kelgan. Shu jihatdan afsona voqelikning oddiy tasviri emas, balki millatning tarixiy xotirasi va madaniy tajribasini saqlovchi semantik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Folklor matnlari tarkibida mujassam bo‘lgan ramzlar, obrazlar va motivlar milliy dunyoqarashning shakllanishi hamda uzluksiz davomiyligini ta‘minlaydi (Kuranbayeva, ingliz tilida, 2024).

Lingvokulturologiyada til madaniyatning asosiy tashuvchisi va saqlovchisi sifatida e‘tirof etiladi. Shu sababli afsonalarni lingvomadaniy nuqtayi nazardan tadqiq etish orqali muayyan xalqning olamni idrok etish modeli, qadriyatlar tizimi va milliy mentalitetini aniqlash imkoniyati yuzaga keladi. Til birliklari,

etnomadaniy obrazlar, mifologik personajlar hamda ramziy timsollar afsonalarda xalqning milliy dunyo tasvirini shakllantiruvchi muhim komponentlar hisoblanadi (Maslova, rus tilida, 2021, 18–22-b).

V.V. Krasnixning ta'kidlashicha, milliy madaniyat avvalo matnlar va diskurs orqali yashaydi. Aynan folklor matnlari xalqning kollektiv xotirasi va madaniy tajribasini avlodlarga yetkazuvchi asosiy vosita hisoblanadi (Krasnyx, rus tilida, 2021, 57-b). Shu nuqtai nazardan afsona madaniy axborotni kodlash va uzatish vazifasini bajaruvchi lingvomadaniy hodisadir.

Bugungi kunda afsonalarni faqat folklor janri sifatida emas, balki milliy dunyo tasvirining verbal modeli sifatida o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. Zamonaviy tadqiqotlarda afsona matni xalqning tarixiy xotirasi, etnik tafakkuri, madaniy qadriyatlar va milliy identifikatsiyasini aks ettiruvchi murakkab diskurs sifatida talqin qilinmoqda (Ruziyev, ingliz tilida, 2021, 24–29-b).

Mazkur maqolaning maqsadi afsonaning xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy dunyo tasvirini aks ettiruvchi lingvomadaniy hodisa sifatidagi o'rnini yoritish hamda unda milliy mentalitetning ifodalanish xususiyatlarini zamonaviy ilmiy qarashlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Afsona xalq og'zaki ijodining eng qadimiy janrlaridan biri sifatida insoniyatning tarixiy tafakkuri, dunyoni anglash usuli va ma'naviy tajribasining mahsuli hisoblanadi. U muayyan tarixiy voqea, tabiiy hodisa yoki shaxs bilan bog'liq tasavvurlar asosida yuzaga kelib, avloddan avlodga og'zaki ravishda o'tish jarayonida xalqning estetik didi, dunyoqarashi hamda ijtimoiy tajribasi ta'sirida sayqallanib borgan. Shu sababli afsona hech qachon bir muallif tomonidan yaratilgan yakka matn emas, balki xalqning ko'p asrlik ijodiy tafakkuri natijasida shakllangan kollektiv madaniy xotira mahsulidir.

Folklorshunoslikda afsona tarixiy haqiqat va badiiy talqinning o'ziga xos uyg'unligi sifatida e'tirof etiladi. Uning syujeti vaqt o'tishi bilan yangi tafsilotlar, ramziy obrazlar va milliy qadriyatlar bilan boyib boradi. Natijada afsona nafaqat muayyan voqeaning badiiy talqini, balki xalqning hayot falsafasi, axloqiy me'yorlari va ideal qarashlarini mujassamlashtiruvchi madaniy matnga aylanadi (Jo'rayev, o'zbek tilida, 2021, 42–45-b).

Afsonalarning asrlar davomida yashovchanligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri ularning xalq hayoti bilan uzviy bog'liqligidir. Har bir davr afsona mazmuniga o'zining ijtimoiy-madaniy qarashlarini singdiradi. Shu bois afsona matni doimiy ravishda takomillashib, xalqning tarixiy xotirasi va milliy tafakkurining badiiy ifodasiga aylanadi. Bu jarayonni lingvokulturologiyada madaniy xotiraning verbalizatsiyasi sifatida talqin qilish mumkin (Assmann, ingliz tilida, 2021, 61–68-b). Afsonalarda xalqning orzu-intilishlari, ezgulik va adolat haqidagi qarashlari alohida o'rin egallaydi. Ko'pgina afsonalarda adolatli hukmdor, jasur qahramon, fidoyi inson yoki muqaddas maskan obrazi orqali xalqning ideal jamiyat haqidagi tasavvuri aks ettiriladi. Bunday obrazlar real tarixiy shaxslarning aynan o'zini emas, balki xalq ongida shakllangan ideal qiyofani ifodalaydi. Shu jihatdan afsona xalqning ruhiy ehtiyojlari va ma'naviy qadriyatlarini badiiy shaklda mujassamlashtiruvchi janr sifatida namoyon bo'ladi (Karasik, rus tilida, 2021, 113-b).

Mashhur lingvokulturolog V.A. Maslovaning fikricha, har bir folklor matni milliy madaniyatning konseptual tizimini aks ettiruvchi lingvomadaniy birlikdir. Unda xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, qadriyatlar va olam haqidagi tasavvurlari til vositalari orqali kodlanadi (Maslova, rus tilida, 2021, 27–30-b). Mazkur qarash afsonalarning ham milliy dunyo tasvirini ifodalovchi muhim manba ekanligini tasdiqlaydi.

Afsonalarda milliy o'zlikning ifodalanishi, avvalo, til birliklari orqali namoyon bo'ladi. Toponimlar, etnonimlar, mifologik nomlar, diniy tushunchalar, milliy urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar xalqning etnomadaniy tajribasini saqlovchi vositalar hisoblanadi. Shu sababli afsona matni lingvistik birliklar majmui bo'lish bilan birga, xalqning madaniy xotirasini saqlovchi semantik makon vazifasini ham bajaradi (Ruziyev, ingliz tilida, 2021, 31–34-b).

Afsonaning yana bir muhim xususiyati shundaki, unda xalqning tabiatga munosabati ham o'z ifodasini topadi. Tog', buloq, daraxt, g'or, osmon jismlari yoki muqaddas qadamjolar haqidagi afsonalar orqali inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik, ekologik tafakkur hamda muqaddaslik tushunchalari shakllantiriladi. Bu esa afsonaning nafaqat tarixiy yoki badiiy, balki ekologik va madaniy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi (UNESCO, ingliz tilida, 2023, <https://ich.unesco.org>). Shunday qilib, afsona xalqning tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini mujassamlashtiruvchi ko'p qatlamli lingvomadaniy hodisa hisoblanadi. U asrlar davomida og'zaki ravishda sayqallanib, har bir avlodning dunyoqarashi va estetik qarashlari bilan boyib borgan. Aynan shu xususiyat afsonani milliy dunyo tasvirini o'rganishda eng muhim manbalardan biriga aylantiradi.

Milliy dunyo tasviri (national worldview) til, tafakkur va madaniyatning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab kognitiv hodisadir. U muayyan xalqning borliqni idrok etish usuli, qadriyatlar, tarixiy tajribasi hamda madaniy me'yorlarini o'zida mujassamlashtiradi. Har bir xalq dunyoni o'zining tarixiy taraqqiyoti, yashash muhiti va madaniy tajribasi asosida anglaydi. Ana shu sababli milliy dunyo tasviri turli xalqlarda bir xil emas, balki o'ziga xos lingvomadaniy xususiyatlarga ega bo'ladi (Karasik, rus tilida, 2021, 85–88-b).

Afsona ana shu milliy dunyo tasvirining eng qadimiy va barqaror ifodachilaridan biridir. Unda xalqning olam haqidagi tasavvurlari, tabiat va inson munosabatlari, ezgulik va yovuzlik haqidagi qarashlari, diniy e'tiqodlari hamda axloqiy mezonlari badiiy obrazlar vositasida ifodalanadi. Shu jihatdan afsona nafaqat folklor matni, balki xalqning madaniy xotirasini saqlovchi va milliy identifikatsiyasini mustahkamlovchi lingvomadaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Lingvokulturologiyada madaniyat til orqali namoyon bo'ladigan va avloddan avlodga uzatiladigan ijtimoiy tajriba sifatida talqin qilinadi. V.A. Maslova madaniyatni inson tafakkuri va tilining ajralmas tarkibiy qismi deb baholab, til birliklarida xalqning tarixiy xotirasi hamda milliy qadriyatlar mujassamlashtirishini ta'kidlaydi (Maslova, rus tilida, 2021, 34–36-b). Ushbu nazariya afsonalar tahlilida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki afsona matnida qo'llanilgan har bir obraz, ramz yoki nom xalqning madaniy tajribasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

Masalan, o'zbek afsonalarida muqaddas buloq, chinor, tog', ziyoratgoh, ota-bobo ruhi, pir kabi obrazlar xalqning tabiatga, e'tiqodga va ajdodlarga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Bunday birliklar oddiy nominativ vazifani bajarmaydi; ular milliy madaniyatning ramziy kodlari sifatida namoyon bo'ladi. Har bir obraz xalqning asrlar davomida shakllangan qadriyatlar va dunyoqarashini o'zida mujassamlashtiradi. Britaniya afsonalarida esa Camelot, Excalibur, Avalon, Merlin kabi obrazlar milliy tarix, qirollik an'analari va qahramonlik idealining timsoli hisoblanadi. O'zbek afsonalaridagi muqaddas ziyoratgohlar qanday madaniy ahamiyat kasb etsa, ingliz afsonalaridagi muqaddas qilich yoki sehrgar obrazi ham ingliz xalqining tarixiy ongida shunday konseptual vazifani bajaradi. Bu esa turli xalqlarning afsonalari o'ziga xos bo'lishiga qaramay, ularning barchasi milliy dunyo tasvirini ifodalash vazifasini bajarishini ko'rsatadi.

Mashhur madaniyatshunos Jan Assmann madaniy xotirani jamiyatning o'z tarixini eslab qolish va kelajak avlodlarga uzatish mexanizmi sifatida izohlaydi. Uning fikricha, afsona, rivoyat va boshqa folklor janrlari kollektiv xotirani saqlovchi asosiy madaniy vositalardan biridir (Assmann, ingliz tilida, 2021, 73–77-b). Mazkur yondashuv afsonalarning nafaqat estetik, balki ijtimoiy va madaniy funksiyasini ham ochib beradi.

Shuningdek, zamonaviy lingvokulturologik tadqiqotlarda afsona madaniy kod sifatida talqin qilinmoqda. Madaniy kod deganda muayyan xalqning qadriyatlar, urf-odatlar, diniy tasavvurlari va tarixiy tajribasini ifodalovchi ramziy belgilar tizimi tushuniladi. Afsona ana shu kodlarning eng boy namoyon bo'lish shakllaridan biri hisoblanadi. Chunki unda milliy mentalitetni ifodalovchi konseptlar til vositasida badiiy shaklda mujassamlashadi.

Bundan tashqari, afsonalarda aks etuvchi milliy dunyo tasviri xalqning kommunikativ xulq-atvori va axloqiy idealini ham belgilaydi. Qahramonlarning jasorati, vatanparvarligi, halolligi, kattalarga hurmati yoki tabiatni asrashga oid motivlar jamiyatning ma'naviy qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli afsona nafaqat o'tmish haqida hikoya qiluvchi matn, balki xalqning kelajak avlodlariga yo'naltirilgan ma'naviy dasturi vazifasini ham bajaradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, afsona milliy dunyo tasvirining eng muhim lingvomadaniy manbalaridan biri bo'lib, unda til, tafakkur va madaniyat o'zaro uyg'unlashadi. Afsona xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlar va madaniy identifikatsiyasini badiiy shaklda saqlab qoluvchi hamda avloddan avlodga uzatuvchi noyob madaniy fenomen sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Beruniy, A. R. (2022). Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Toshkent: O'zbekiston.
2. Imomov, K. (2010). O'zbek xalq nasri poetikasi. Toshkent: O'qituvchi.
3. Karasik, V. I. (2002). Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd: Peremena.
4. Maslova, V. A. (2021). Lingvokulturologiya (6-nashr). Moskva: Yurayt.
5. Narshaxiy, A. B. (2011). Buxoro tarixi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
6. Propp, V. Ya. (1968). Morphology of the Folktale (2nd ed.). Austin: University of Texas Press.
7. Dundes, A. (Ed.). (1984). Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth. Berkeley: University of California Press.
8. Meletinskiy, E. M. (1976). Poetika mifa. Moskva: Nauka.

9. Saidova, A. M., & Djalilova, Z. O. (2024). Comparative-analytical study of the magic motif in English and Uzbek legends: Cultural reflections and narrative structures. *American Journal of Philological Sciences*, 4(11), 121–124.

10. UNESCO. (2024). *Legends and Stories of Uzbekistan*.